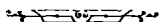

մենէն աւելի պաշտիլի հաստատութիւնները այդ ողորակի վիճակին ենթարկուած են. մանրամասնութեան պիտի չիջնանք. «Մշակ» ցոյց տուաւ Էջմիածնայ նիւթականին նշանաժամը, և «Բիւզանդիոն» նոյնպէս մասնաւորիչ բրաւ Երուսաղեմայ Հայ վանքին մասնաւորական մեծութեան և անսարքերութեան խրամասները. անյիշատակ կը թողունք այն նամակները որ նոյն հաստատութեանց պարիսպներէն մեզ կը հասնին ողջամիտ և յառաջագէտ միաբաններու տխուր քնարէն ողբերգութեամբ Աւստրիոյ Ֆրանց Եոզէֆը արհեստներ առաջ խողովոյց Ժողովին մէջ կը բացագանչէր. *So kann's nicht weiter gehen* «այսպէս առաջ չկրցոյնք»... Իսկ մեր նոյն և նման վանքերը Բիւզպէս...?!

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

ՕՍՍԻԱՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱՐԴ

ՆԱԽԱԳԻՐՈՒԹԻՒՆ

Կուկույիկ և Կոնայ Կրոմայի տարահարքիւն վրայ կնքած, կը դիտեն Փինգայի և Ե. Սուսարանի գիրկը Երկրաւոր կոնիւր: — Սըսան տիկնաւան պէտք կը յաղթուի: Օսարան և Գոյ, որդի Մորեի, կը յանձնարարուին պահել զանկիւս: — Փինգայ կը հարած Բէնամին: — Դրոստ Բրայի, Լոկիլի պետերէն մեկուն: — Ման Փինգայի որդայն: Հոյնայի: — Ռայիլ բարդը կ'երգէ Լամպարգի և Գեյքասայի տարփանքները: — Կուկույիկ ինք կը դասնայ ըստ իր փառքը և իր մեծած քարեկամները:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ ԵՐԳ

ԱՆԳՈՒՆ Կրոմայի գարեւանդին վրայ, այսպէս խօսեցաւ Կոնայ Կուկույիլի. «Որդիկ Սեմիլի, ինչո՞ւ համար տխուր ես այդ»

պէս: Մեր բարեկամները կը յաղթանակեն. բայց ճու համարաւ ով մարտիկ, շատ իսկ հոգեկաւոր է նախանձեղու չափ պատերազմի մը՝ ուր ճու աղէկ չլիզեց մահերն: Յաճախ Բրայի, գեղանի ամուսինը, ընդ առաջ վազեց իր դիւղակին, երբ կը դառնար յաղթական՝ կողոպտաներով բեռնաւոր: Քու թշնամիները համարացած էին շիրմի տակ, բարդերը կը հրապուրէին լսելիքդ՝ շահատուկութիւնները երգելով:

— Տես Մորուսի թագաւորը. յառաջ կը դիմէ, և հոգեւոր, հեղեղները, մորիկները՝ պատկեր են իր գործութեան: Երանիլ ժողովուրդի, ով փինգայ: Բազուկի պիտի պատերազմի անոր համար: Պատերազմի մէջ դիւղակներուն առաջինն ես. խաղաղութեան մէջ՝ թագաւորներէն ամենէն իմաստունը: Կը խօսիս, և բերաւոր մարտիկներ կը հնազանդին քեզի. պողպատը կը հնչէ, և թշնամիները կը գողան: Երկրանի է ժողովուրդը, ով փինգայ... Բայց ով է այդ հսկայ մարտիկը, որուն իւրաքանչիւր քայլը՝ դիմի մը կը կոխէ:

— Ստարոյի որդին զատ ով պիտի համարձակէր զայլ բնի առաջ Մորուսի թագաւորին: Դիտէ երկու պետերուն կոնիւր. այսպէս երկու ոգիներ Ովկիանի վրայ իրարու ձեռքէ կ'ուզեն յափշտակել փոթորիկներու պետութիւնը: Ուրոգը՝ բլրան վրայ կը լսէ անոնց ջանքերուն շատաչը, և կը անսնէ կոհակները՝ որ կ'ուռնին և կը խուժեն դէպ ի Արուսի ափունքները»:

Կոնայ այսպէս կը խօսէր, երբ երկու դիւղակները իրարու հասան՝ իրենց մարտիկներուն միջեւ՝ որ ամէն կողմէ գետին կը տապալէին: Իրենց զրահներուն բախումը՝ գողացուց հեռուն դաշտը: Զարհուրելի էր երկու թագաւորներուն կոնիւր. իրենց նայուածքները՝ փայլակներ են. վահանին՝ խորատու կուած, և իրենց սաղաւարտին պողպատաւ պատառ կը թափվելի. մէկի կը ձգեն զէնքերուն բեկորները, և երկուքն ալ կը յարձակին իրարու վրայ բռնելու իրարու մարմինները. իրենց ջղուա բազուկները՝ իրարու կը խառնուին. կը զրկուին, զիրար կը քաշեն, ալ ու ձախ կը առատանին. իրենց

արինոուշտ գրկախառնումին մէջ՝ իրենց մկուռքները կը զաւարտին և կը պարզուին։ Բայց երբ իրենց անՀամբեր կատաղութիւնը թափեց իր վերջին ճիգերը, տառախուած բլուրը զոգաց անոնց ցնցումին տակ։ Վերջապէս, Սուրանին կողովը կը սպառի, կ'իշխայ։ Լոկլինի թագաւորը շղթայի կը զարնուի։

Այսպէս տեսայ ես կոնայի վրայ, Կոնայի՝ զոր ալ չեն տեսներ աչքերս, տեսայ երկու ժայռեր, որոնք խախտուած էին իրենց Հիմբէն՝ ամեն Հեղեղի մը ճիգերով։ Իրենց զանգուածները մին գէպ կ'մխար ծած, իրարու կը մտանան, իրենց ծածերուն գազաթններն օդին մէջ իրարու կը դաշին։ անմիջապէս երկուքը մէկանց կ'իշխան և կը թաւային խառնափնդոր՝ ծառ և ժայռ, գետերուն ընթացքը կը փոխուի, և իրենց փլած Հողերուն կարմիր աւերակները՝ կը զարնեն Հողուն ճանապարհորդին աչքին։

«Մորունի թագաւորին գաւակներ, ըսաւ փինգալ, պահեցէք Լոկլինի թագաւորը։ Վասն զի Հազար կատաղած ալիքներու ուժ ունի ան։ Իր բազուկը աղիտաբեր է մահուան պէս, և իր ցեղին բոլոր զօրութիւնը կը կենդանացընէ իր երկաթէ անդամները։ Քաջից Գօշ, և գու, Օստիան, ընկերեցէք Ազանպեկկայի եղբորը, և անորդութիւն և ուրախութիւն բերէք անոր տխրած Հոգւոյն մէջ։ Եւ դուք, Ոսկար, Փիլլան և Հոինոյ, Հալածեցէք Լոկլինի մնացորդները, և թող երբեք ոչ մի նաւ չգայ թշնամանելու մեր ծովերը։

Կը մեկնին և կը թռչին փայլակի պէս։ Փինգալը կը Հետեի անոնց յամրաբայլ, և կը յառաջէ նման ամպի՝ որ կայծակ կը տանի օթթակէզ գաշտերուն վրայ։ Իր սուրը կը փայլատակէ առջեւն։ Կը Հանդիպի Լոկլինի զօրավարներէն մէկուն, և այս խօսքերը կ'ուղղէ անոր։ «Մի է այն՝ որ կը թրնած է ժայռին։ չի կրնար կտրել անցնիլ Հեղեղատը։ Կեցուածքը դիցադի է և վահանը՝ քովընտի, և տէգը կը բարձրանայ անապատի ծառի մը նման։ Անծանօթ երիտասարդ, Փինգալի թշնամիներէն ես։

— Զտակ մըն եմ Լոկլինի, աղաղակեց մարտիկը, և բազուկս զգեսնեց բարեկամեւրէզ շատերը։ Ամուսինս արտասուազնի կը

սպասէ ինծի տանս մէջ։ բայց Որլա, պիտի չդառնայ Հոն։

— Կ'ուզեմ անձնատուր ըլլալ թէ պատերազմիլ, ըսաւ Փինգալ։ Թշնամիներ իմ ներկայութեանս երբեք չեն յաղթանակիր։ Բայց բարեկամներս կը Հիւրասիրտին պաշտախ մէջ։ Սարական, ինծի Հետեւէ, և եկուր Հաղորդակից ըլլալու իմ Հանգիստութեան, եկուր Հալածելու անապատներուս այս ծեառներ։

— Ոչ, ըսաւ դիցադնը. ես կ'օգնեմ տկարին. զօրութիւնս պիտի պաշտպանէ միշտ ընկճուածը։ Սուր զեռ իր Հատասարը չգտաւ, և կ'արՀամարՀեմ ես Մորունի թագաւոր։

— Որլա, Փինգալ երբեք տեղի չտուաւ մահկանացուի մը։ Քաջէ սուրդ պատեանէն, և ընտրէ՝ թշնամիդ դիցադներուս խումրին մէջ։

— Իրենց պետը կը մերժէ այդ պատեւրազմը, ըսաւ Որլա։ Իր բոլոր ազգատոհմէն Փինգալն է միայն արժանաւոր մրցակից Որլայի։ Բայց, Մորունի թագաւոր, եթէ մեռնիմ ես, վասն զի Հարկ է որ ամէն մարտիկ մեռնի օր մը, բարձրացուր գերեզմանս Լինայի մէջ, և թող ան իշխէ բոլոր միւսներուն վրայ։ Դրկէ՝ ծովերէն անդին Որլայի սուրը իր Հաւատարիմ ամուսնին, որպէս զի, արտասուածք աչքերով, կարենայ ցուցնել զայն իր որդւոյն, և վառել անոր սրտին մէջ պատերազմի սէրը։

— Թշուառ երիտասարդ, ըսաւ անոր Փինգալ, ինչու Համար այդ տխուր խօսքերով կ'արթնցընեն իմ ցաւս։ Կու գայ օր մը՝ ուր Հարկ է մեռնին մարտիկները, և իրենց գաւակները տեսնեն անոնց գէնքըրը, ժանդահար, կախուած իրենց տան պատերէն։ Բայց ջու իդձեղ, Որլա, պիտի կատարուին։ Պիտի բարձրացընեմ գերեզմանդ, և չբնաղ ամուսինդ պիտի արտասուէ գնուղարկիդ վրայ։

Կուռեցան դաշտին վրայ։ Բայց տկար էր Որլայի բազուկը. կը խոյանայ Փինգալի սուրը և երկուքի կը բաժնէ անոր վահանը։ Կտորները կ'իշխան և կը փայլին գետին վրայ, ինչպէս լուսինը՝ գիշեր ատեն՝ առուակին ալեակին վրայ։

«Մորունի թագաւոր, կ'աղաղակէ զիւ-
ցաղնր, վերցուր ուրդ և ծակէ սիրտս: Պա-
տերազմէն վերաւոր, միայն ես մնացի, լքուած
բարեկամներէս, քիչ տանէն տուր պա-
տահարս պիտի տարածուի լողայի փառնե-
րնր, և պիտի հասնի մինչեւ սիրուհիս,
ամայի առանձնութեան մէջ՝ ուր կ'ապրի իմ
յիշատակովս:

— Ո՛հ, պատասխանեց Մորունի թա-
գաւորը, երբեք պիտի չմոռնիս իմ ձեռքէս:
Կ'ուզեմ որ ամուսինդ նորէն տեսնէ զքեզ
լողայի փառնքը, պատերազմի ձեռքերէն
զերծած. կ'ուզեմ որ ծեղունի հայրը, զոր
թերեւս ծերութիւնը զրկած է արդէն տեսու-
թենէ, լսէ գէթ ձայնդ իր տան մէջ... Պիտի
ելլէ ան ցնծութեամբ լի, և իր թափաղակ
ձեռքերը պիտի փնտռեն իր որդին:

— Ան երբեք պիտի չգտնէ զանիկա,
Փինգալ. հորդ է մեռնիկս եւ Լինայի պաշ-
տերուն մէջ. օտարական բարդեր պիտի խօ-
սին վրաս. կը զգամ որ օտրիս լայն կա-
մարը մահացու վերջ մը կը ծածկէ. տես,
կը կորզեմ զայն ծոցէս, և հօվերուն կը
նետեմ...»:

Իր սեւ արիւնը գունդապունդ կը հոսի
կուրծքէն: Կը սպտոի, կը տփզունի, կ'իյնայ.
և Փինգալ, յուզուած, կը ծօր օրհասական
զիւցանէ վրայ: Կը կանչէ իր երիտասարդ
մարտիկները. «Ոսկար, Փիլլան, զաւակներս,
կանգնեցէ Ուրայի գերեզմանը. թող հանգչի
այս դաշտին մէջ, Լողայի մրմունջէն հեռու,
հեռու իր անբախտ ամուսնէն: (Իր մը, մար-
տիկներու զաւակները պիտի տեսնեն աղեղը
կախուած իր տանը մէջ. պիտի փորձեն,
բայց ի զօր, լարել զայն. իր հաւատարիմ
զամիտները ցաւերնէն պիտի ոռնան բլուր-
ներուն վրայ. վայրի զազանները, զօրս կը
սիրէր հալածել, պիտի ուրախանան՝ անոր
մահուան վրայ: Անգէն է առ յաւէտ այն
ահաւոր բազուկը, որ այնչափ զիւցազնոր
հնձեց:

«Բարձրացուցէ ձայներնիդ, փողը բե-
րանիդ զրէք, Մորունի թագաւորին զա-
ւակներ, պառնանք Մուարաին, և անցընենք
գիշերը՝ յապթութեան ուրախութեան մէջ:
Փիլլան, Ոսկար, Հոինոյ, թռէք դաշտին

վրայ: Մըր ես գուն, Հոինոյ, փառքերու
նորարուսիկ զաւակ: Սոբորութիւն չունէիր
գուն հօրդ ձայնի վերջինը պատասխանելու:

— Հոինոյ, ըսաւ Ուլլին՝ Բարդերուն ա-
ռաջինը, Հոինոյ գնաց միանալ իր նախնեաց
օտուերներուն, Տրաթայի և Տրենմորի ստուեր-
ներուն: Դեռածաղիկ Հոինոն ոչ եւս է. իր
անկենդան մարմինը տարածուած է Լինայի
դաշտին վրան:

— Ո՛վ աղէտք, աղաղակեց Փինգալ.
Ինչ. զաւակներէս այն՝ որ ամենէն թեթեւ
էր վաղելու մէջ, ամենէն ժիրը՝ աղեղ լա-
րելու մէջ... Ո՛վ որդեակ իմ, հազիւ ժա-
մանակ ունեցաւ հայրդ զքեզ ճանչնալու...
Ո՛հ, ինչու համար իյնայիր գուն՝ այդպէս
զեռատի՝ երկաթին տակ: Հանգչէ խաղա-
ղութեամբ Լինայի մարդին վրայ. Փին-
գալ շուտով պիտի տեսնէ զքեզ. Փութով
պիտի փազրի ձայնս լսելի բլլալէ. ընդ-
հուպ այլ եւս պիտի չտեսնեն օտքերուս
հետքը. Բարդերը պիտի երգեն Փինգալի ա-
նունը, և քարերը պիտի խօսին անոր փառ-
քերուն վրայ. բայց դու, երիտասարդ Հոի-
նոյ, մեռար գուն, և բարդերը չերգեցին տա-
կաւին քու համբաւը: Ուլլին, ա՛ռ տաւիղդ
Հոինոյի համար, ըսէ՛ թէ ինչ զիւցազն եղաւ
ան...»

«Երթաւ բարով, գուն՝ զօր միշտ առա-
ջինը կը տեսնէի պատերազմի դաշտին վրայ.
ալ պիտի չուզէի հայրդ նիգակդ, գուն՝ ա-
մենէն գեղեցիկը զաւակներէս, աչքերս ալ
պիտի չտեսնեն զքեզ. երթաւ բարով...»
Արցունքները կը հոսէին Փինգալի այտերն
ի վար. կու լար իր որդին, իր որդին այն-
քան երիտասարդ, և արդէն իսկ ա՛յնքան
ահաւոր պատերազմներու մէջ:

«Ո՛վ է այն մարտիկը՝ որուն փառքը կը
նուիրագործէ այս գերեզմանը, յարեց մեծ-
անձն Փինգալը: Զօրս մամռապատ քարեր
կը տեսնեմ, որոնք կը նշանակին հոս մա-
հուան միջին բնակարանը. թող իմ ծաղ-
կափթիթի Հոինոս ննջէ անոր քով, թող
հանգչի քաջին քովը: Թերեւս կը պատկի
հոս հոշակաւոր մարտիկ, եւս, որ պիտի ըն-
կերանայ որդւոյս ամպերուն վրայ. Ո՛վ Ուլ-
լին, երգէ և յիշցուր մեզի գերեզմանի ախօր

բնակիչները: Եթէ անոնք չփախան երբեք վատագէ քաջութեան պատերու մէջ, որդիս հեռու իր բարեկամներէն, պիտի հանգչի այս դիւցազներուն ջուլ:

— Հոս, երեց բաղր, հոս կը հանգչին դիւցազներէն առաջինները. Լամպարգ ե գոռոգ Ուլլին անշուշտ են այս գերեզմանին ներքեւ »:

Յայց ո՛վ է ան որ կը ժպտի ինծի իր ամպին բարձունքէն, ե կը ցուցնէ աչքերուս իր քաղցր գէմքը: Քու հոգիդ է, ո՛վ դուստր Տուաթալի, կրոմլայի կոյսերէն ամենէն գեղեցիկդ. ինչո՞ւ ամբոյն ես: Ո՛վ Գեւրգոսսա, կը ննջես երկրի տակ այն դիւցազներուն հետ, զորս զեղեցիկութիւնդ թշնամի բրաւ: Հազար մարտիկներ սիրեցին զքեզ, բայց Լամպարգ միայն սիրուեցաւ քեզմէ:

Եկաւ ան օր մը գէպ ի հին աշտարակները Սելմայի, ե բախելով իր վահանը, ըսաւ. « Ո՛ր է Գեւրգոսսան, կոյսը զոր կը սիրեմ, աշուտական Տուաթալի խարտեաչ գուստրը: Չանկա Սելմայի պալատին մէջ թողուցի, ու զացի կոռուելու վայրագ Ուլփալայի հետ... »

— Շուտ դարձիր, ո՛վ Լամպարգ, ըսաւ կոյսն անոր. վասն զի հոս ցաւերու մէջ կը մնամ »:

Իր գեղեցիկ ծոցը կ'ուռէր հառաչներով. իր վարպագեղ այտերը թրջած էին արցունքով: Բայց չեկաւ ան ընդ առաջ իր սիրականին, դնելու համար ճակտին վրայ պանրակներ պսակել: Լուսիններ կը թագաւորէր տանը մէջ՝ ուր կը հակէր անձկութիւնը: Բարդերուն ձայնը չլսուեցաւ հոն:

« Չեմ տեսներ իրանդի, հաւատարիմ գամփոն՝ Լամպարգի վերադարձին իր շղթաները ցնցելը դրան առջեւ ե ցնծութեամբ խայտալը: Ո՛ր է Գեւրգոսսան, սէրս. մըր է մեծանձն Տուաթալի գեղաղէջ աղջիկը:

Այսպէս կ'ողբար դիւցազներ:

« Լամպարգ, ըսաւ փերքիոս, Գեւրգոսսան կարելի է կրոմլայի վրայ՝ իր ընկերուհիներուն հետ փախտական եղանակները կը հաւածէ:

— Փերքիոս, յարեց մարտիկը, ոչ մի ապմուկ չի գար ականջիս. Լինայի անտառ-

ներուն մէջ չեմ ըսեր ոչ մի շշուէ, չեմ տեսներ ոչ մի եղնիկ որ փախչի աչքիս առջեւէն, ե ոչ մէկ գամփոն ողեսպառ զանոնք հալածելով: Չեմ տեսներ Գեւրգոսսան սէրս... Դեմ, Փերքիոս, զնա գտիւր մեծարոյ Ալապը՝ իր ժայռին մէջ. քարերու Քրջանակ մըն է իր բնակարանը. ան պիտի գիտնայ Գեւրգոսայի տեղը »:

Այդոնի որդին՝ Փերքիոս կը մեկնի ե կը ծոխ ծերունիին ականջին:

« Ալապ, կ'ըսէ անոր, ժայռին մինաւոր բնակիչդ, ծերունի, տարիներով ծանրաբեռն, խօսէ, ի՞նչ տեսան աչքերդ:

— Տեսայ, պատասխանեց ծերունին, տեսայ Ուլլինը, կայիրբարի որդին. եկաւ ան կրոմլայի ամպի մը պէս. կը մրմնջէր ախուր երգ մը՝ նման հովիտու շշկոցին՝ տերեւաթափ անտառին մէջ. Սելմայի սրահներուն մէջ մտաւ ան: « Ելիր, աղաղակեց ան, ելիր անյաղթելի Լամպարգ. եկուր պատերազմէ Ուլլինի հետ, կամ անոր տուր Գեւրգոսսան:

— Լամպարգը հոս չէ, պատասխանեց կոյսը. գնաց կոռուելու ահաւոր Ուլփալային հետ: Բայց գիտցիր որ Լամպարգ երբեք տեղի չտուաւ. պիտի կուռէ կայիրբարի որդեւն հետ: — Դուն դեղեցիկ ես ե սիրուն, ըսաւ վայրագ Ուլլինը. դուստր Տուաթալի, զքեզ իմ բնակարանս կը տանիմ. Գեւրգոսսան քաջութեան մրցանակը պիտի ըլլայ: Երեք օր հոս կը կենամ ես կրոմլայի վրայ, սպասելու այն մարտիկին վերադարձին, ե, չորրորդին, Իբրեքոսսան իմն է, եթէ հակառակորդս չուզէ պատերազմիլ »:

— Ալապ, բաւ է, ըսաւ Լամպարգ. թող խաղաղութիւնը ընկիր ըլլայ երազներուդ՝ քարանձախդ մէջ. Փերքիոս, բերանդ դիր փողը, թող Ուլլին ըսէ անոր ձայնը կրոմլայի վրայ »:

Մոլեցին, կը նետտի ան. կ'ելլէ բլուրն

1. Հաւանական է որ Ալապ դրուէր մ'ըլլայ, Ժայռի գաւակ կը կոչէ զինքը Օսպիան, վասն զի անձաւ մը մէջ կը բնակէր. Կը կարծէին աչն աստե՛ն որ դրուէինքը գերբնական ծանօթութիւններ ունենային:

ի վեր մըմնջելով պատերազմի երկեր, Գազաթին հասնելով, կանգ կ'առնէ, նման ամպի մը՝ որուն ձևերն իր փոխին և իր զանազանն հովորր: Բլրան բարձունքէն՝ անհնթ թիթ բար մի կը գլտորէ. պատերազմի նշանն է այն:

Իր բնակարանին խորէն՝ Ուլլին լսեց քալին անկումը: Կը ցնծայ ուրախութեամբ իր թշնամիին մտնելուն, ու կ'առնէ իր հօրը աչքը: Ժպտա մը կը լուսաւորէ իր տխուր գէմը՝ սուրը կապած ատեն: Դաշոյնը կը կայծակէ ձեռքին մէջ. յառաջ կը գիծէ սուլելով:

Գեղըրոսա անասա ոռոկումով մարտիկին բլուրն ի վեր ելլելը՝ տխուր լուսնեան մը մէջ: Կը կոծէ իր գեղեցիկ բարախուն ծօցը: Լոկի, արցունքը աչքին մէջ, կը դադայ Լամկարդի համար:

«Կալիրբար, ըսա գեղեցիկ կոյսը Ուլլինի հօրը, կ'ուզեմ երթալ լարել աղիզս կրողայի վրայ, հոն եզնիկներ կը նմարեմ»:

Կը վազէ բլրան վրայ. բայց ի դուր. երկու մարտիկները արդէն սկսած էին կռուի: Ինչո՞ւ պատմէի Մորուենի թագաւորին անոնց պատերազմին պատմութիւնը, Տապալեցաւ գողաց Ուլլինը. եկաւ երիտասարդ Լամկարդը, ստգոյն և արիւնք, ընդ առաջ Գեղըրոսայի:

«Ինչ է այդ արիւնք, աղաղակեց կոյսը: Ինչ է այդ արիւնք՝ որ կը ծածկէ գիւցազին կողը»:

— Ուլլինի արիւնքն է, պատասխանեց մարտիկը: Միջ Գեղըրոսա, թող որ հանգչիմ հոս վայրկեան մը...»:

Քաջարի Լամկարդը կը ստգունի, կը գոլայ և կը մեռնի:

Չքնաղագեղ կոյսը երեք օր արտասուեց իր սիրականին քով: Որսորդները զանիկա մեռած գտան, ու բարձրացուցին այս շիրիմը և հոն գետեղեցին այս երեք վատաբախտիկները: Մխիթարուէ ուրեմն, ով Մորուենի թագաւոր, որդիդ պիտի ննջէ հոս գիւցազնեւրու հետ...:

«Այս, ըսա փինգալ, անոնց համարին շոխըր՝ սուէպ հնչեց ականջիս: Փիլլան, փերդուս, հոս բերէք գեռափթիթ Ուլլայի մարմինը: Թառ Հոնոն թագուի իրեն ար-

ժանաւոր ակոյիանի մը քով: Լազէք, Մորուենի օրբորդներ, դուք ալ, Լոդայի կոյսեր, լացէք: Երկուքն ալ կ'աճէին ինչպէս երկու նորասունկ կաղնիներ մեր բլուրնէրուն վրայ. ինկան անոնց պէս, երբոր, տապալուած հեղեղատին լայնութեան վրայ, կը թառամին լեռնային հովերէն:

«Ոսկար, երիտասարդ մարտիկներու պետդ, կը տեսնես Բնչպէս քաջաբար ինկան անոնք. ձգէ, անոնց պէս, համբաւ՝ երկրի վրայ. անոնց պէս՝ եղիք նիւթ մեր բարդութեան երգերուն: Պատերազմի մէջ անոնց դէմքերը ահաւոր և սպառնացող էին. բայց Հոնոյ խաղաղութեան ատեն քաղցր և հանգաբար էր: Ընդհալի էր ան անձրեւին աղեղին նման, որ կը նմարուի հեռուն՝ ծած գետակին վրայ, երբ արեւը կը մանէ Մորայի ետեւը, և լուսնիւնը բլրանի վրայ: Դնջէ խաղաղ՝ ով իմ զաւակներէս ամենէն կրասերը. ով սիրելի Հոնոս, հանգչէ՛ Լեռնայի դաշտին վրայ: Մենք ալ պիտի գաղթինք ապրելէ, ուշ թէ կանուխ հարկ է ինչա՞յ քաջը...»:

Այսպիսի էին քու ցաւերդ, ով Փինդալ, գեռափթիթ Հոնոյի մարմնոյն վրայ: Իսկ Բնչ պիտի ըլլայ Օստիանի ցաւը: Այն ժաւ մանակէն որ չկտտ ալլ եւս գուն, ով հայր իմ, ալ չեմ լսեր ձայնդ. աչքերս չեն կրնար տեսնել զքեզ. յաճախ, երբ կը մաղձաւորմ, առանձին ու տխուր, կ'երթամ կը նստիմ գերեզմանիդ քով, և կը մխիթարուիմ՝ դողդոջուն ձեռքերովս անոր դաշելով: Երբեմն ձայնդ լսել կը կարծեմ. բայց անապատին հովերուն միմեանջն է այն: Շատոնց ի վեր արդէն կը ննջես առ յաւել, ով փինգալ, պատերազմեանքու վեհագոյն իրաւարար:

(Օստիան և Գօլ նստան Սուարանի հետ՝ ծաղկաւաւ մարգագետնին վրայ) Լուբարի ափունքը: Հնչեցուցի ես առաւելս՝ թագաւորին տիրութիւնը փարատելու համար. բայց անոր ճակատը կը տոչորուէր ձանձրոյթէն: Ուճախ իր ցաւագին ակնարկները դէպ ի դաշար կը ձգէր. Գիւցազնը կը հեծէր իր մարտիկներուն մահուան վրայ:

Աչքերս դէպ ի կրողայի լեռը բարձրացուցի, և նմարեցի Սեմոյի մեծանն ուղիք:

Թաղոս, կը քաշուէր զանկազաքայլ Տուրայի ամայի քարանձաւը: Տեսեր էր փինգալը յաղթական, և ուրախութիւնը կը խառնուէր իր ցաւերուն հետ: Արեւը կը փայլէր իր զնուզալոյն վրայ. կոնալ կը հետեւէր յամրաքայլ, իջան և անհրեւոյթ հզան լիբան հասելը՝ երկու հրեղէն սիւներու պէս, զոր՝ գիշեր ատեն՝ հովերը լեռներուն վրայ կը լվանն, և որոնք անցած ատեննին կը բորնկչլենն ցախերը:

Փոքրազէզ ստուերներով հեղեղաւոր մը բով, մայրի մը կշտին՝ կը բացուի իր անձաւը. ծածած ան մը կը ծածկէ զայն իր ստուերով. հովերը կը մոնչեն շուրջանակի արձագանգներուն մէջ: Հոն քաշուեցաւ Սեմայի որդին, իր մտածումները զբազած են միշտ այն պատերազմով՝ զոր կորսնցուց, և դառն արցունքներ կը հոսին իր աչքերէն: Անկապրում կ'արտասուէ կորուստը իր պարծանքներուն: Ո՛վ Բրազիլա, հաւատարիմ ամուսինն ա՜նոր, հոն չես դուն՝ մեղմելու համար քու զգուանքներովդ ա՜նոր վիշտերուն ճգնաժամը: Ա՛հ, երանի՜ թէ կարենար տեսնել պատկերդ իր հոգւոյն խորը: Ի՞նչպէս իր մտածումները կը հանգչին յիշատակովդ:

Ո՛վ է այն ալէծաղիկ ծերունին՝ որ կը յառաջէ առ իս: Դիւցազներու երգչն է ան:

« Ողջոյն քեզի, ո՛վ պատկառելի Կարրիլ, ձայնդ դաշնակաւոր է՝ նման Տուրայի պարիսպներէն կախուած տաւիղին: Փու խօսքերդ ունին քաղցրութիւնը ցօղին՝ որ կը թրջէ արշալոյսին՝ արեւէն այրած դաշտերը: Ինչո՞ւ ինչո՞ւ համար թողուցիր Սեմայի մեծածնունդն որդին:

— (Սասիան, պատասխանեց Կարրիլ, բարդերուն տառջինն ես դուն. երկայն ատենէ ի վեր համբաւ ծառօթ է ինծի, դուն՝ որու երգերը կը վառեն դիւցազներուն քաջութիւնը: Շատ անգամներ ատի տաւիղս չքնադագեղ էիր—Ալլինի համար. շատ անգամներ ձայնիս ընկեր եղար՝ աստական օրերուն՝ Բրաննայի պալատին մէջ. և յաճախ լսեցինք չքնադագեղ ամուսնիդ քաղցր շնչաբեր՝ զորս մեր զանակութիւններուն կը խառնէր: (Որ մը՝ կ'երգէր ան Կորմակի խնայք, այն երեսասարկ մարտիկին՝ որ առ ինքն ունեցած

սիրոյն զոհ եղաւ: Կը տեսնէի, քովդ, արցունքները որ կը խոխոջէին իր և քու աչքերէն, ո՛վ քաջերու պետդ: Կու լար ան՝ այն թշուառին բաղդին վրայ, թէ և իր սիրաւ մերժեր էր անոր իզմերը: Մըքան գեղեցիկ էր Բրաննայի զուստը, և Ինչպէս իր քնքուշ գեղը՝ կը խաւարեցընէր իր ընկերուհիներուն գեղեցիկութիւնները... »

— Կարրիլ, բաւա ա՜նոր, մի յիշեցներ ինծի զանիկա, մի խոփեր այն սուգը՝ որ կը ծածկէ իր յիշատակը: Զինքն յիշեաւ, կը զգամ որ սիրտս ցաւերով կը ճմլուի, և աչքերս կը յորգեն արցունքներով: Ա՛հ, կը ննջէ ան՝ պառկած երկրի վրայ, տոգոյն և անշուք. այնքան քաղցր, ամբիժ ու սիրուն այն կինը:

« Երկու նստէ մարդին վրայ, ո՛վ ներշնչուած բարդ, և լսեցուր մեզի երգերդ: Կը սիրեմ՝ զանոնք՝ նման զարնանային զփիւռին՝ որ կը մնչէ որսորդին ականջին, երբ կ'արթննայ ան երջանիկ երազէ մը և կը կարծէ լսել տակաւին հեռաւոր ձայնը լիբան ողիններուն »:

Ն Ա Խ Ա Դ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Գիշեր: — Փիեղալ պատերազմական հանդես մը կը կը հրամայէ, որուն ներկայ կ'ըլլայ և Սոսարան: — Ուշիկն բարդը կը սկսի խաղաղութեան երգը, սովորութիւն մը միշտ պահուած պատերազմէն ետքը: Կը պատմէ Տրեւմորի փիեղալի պատմու քաջարիները: Սքանտիւնայոյ մէջ, և իր ամուսնութիւնը իր իրականայի՝ Լոկիլի բազաւորին — որ էր Սոսարանի նախնիքներէն մէկը — դստեր հետ: — Փիեղալ բոյլ կու տայ Սոսարանի դառնայ իր երկիրը՝ պայմանաւ յաւեժական խաղաղութեան: — Գիշերը կ'անցի Սոսարանի լուսն պատրաստութեամբ և յարդերուն երգերով: — Փիեղալ յոռիտիլի վրայ տեղեկութիւն կ'ուզէ Կարրիլէ: — Փիեղալ որսի կ'ներթայ և կը մխիթարէ Կոկոլլիներ՝ հանդիպելով աւետ Տուրայի քարանձախէ մէջ: — Հետեւեալ օրը կը հասէ դէպ ի Սկովտիա. այսպէս կ'աւարտի քերթութիւնը:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԵՐԳ

ՔՐԻՍՏՈՍԸ ստուերները ծփծփուն երկայն բողբոլ կը ծածկեն Կորովայի կատարը : Հիւսիսային աստղերը կը վառուին Ուլլինի ալիքներուն վրայ, և իբրեւ բոցեղէն աչքեր, կը պնշտան՝ երկինքի փախստական շոգիւններուն միջեւ : Խուլ հով մը կը մնչէ անստաններուն խորը : Լուսթիւն և գիշեր կը ծածկեն մահուան դաշար :

Կարբիլի տալիզը կը թրթռացրնէր դեռ ականջին իր սրտայոյզ թեւերը : Կ'երպեր ան մեր մանկութեան ընկերները, և մեր առաջին տարիներուն գեղածածաղ օրերը, երբ նստած Լեզայի ափունքներուն վրայ, կը պտրացընէինք ուրախութեան բաժակը : Կորովայի արեւադարձները դէպ ի անապատները կը տանէին անոր ձայնը : Եւ իր երգած մեղեքներուն հոգիները՝ կու գային կ'երեւէին մեզի ծոած իրենց ամսերուն եզերքէն, և զոհ դէմքով մը մտիկ կ'ընէին իրենց գովեստները :

(Որհնեալ ըլլայ, ո՛վ Կարբիլ, ստուերո՛վ մերկներուն ծոցը : Թող դայ ան երբեմն ալցնելու ինձ՝ իմ առանձնական օթեւանիս մէջ՝ գիշեր առնեմ... Միթէ ան չէ՞, բարեկամ, ըսի՛ն անցածը : Կը լսեմ յաճախ ձայնը տալիս որ կը թրթռայ թեթեւ ձեռքիդ տակ : Կախում հեռուն պատին վրայ, իր տկար ձայններ կը հասնին ինծի ողբի մը պէս : Ինչո՞ւ համար չես խօսի ինծի արտաւանքներս մէջ : Ինչո՞ւ համար չես ըսեր ինծի թէ ճոր պիտի տեսնեմ բարեկամներս : Կը լսեմ ու աներեւոյթ կ'ըլլան ամպիւղ վրայ, և զայն տանող հովը միայն կը հծծէ ականջին, ու կը դողացնէ ճերմակ մազերս :

Սակայն Մորայի դարեւանային վրայ կը հաւաքուին մարտիկները՝ խնջոյքի համար : Հարիւր ծեր կաղնիներ կը վառին հովերու շունչով : Տօնական բաժակը կը լեցուի և կը դառնայ շուրջանակի : Ուրախութիւնը կը փայլի մարտիկներուն դէմքին վրայ : Միայն Լոկլինի թագաւորը կը պահէ տխուր լուսթիւն մը : Վիշալ և ցասածը կը նկատուին իր բոցալուռ աչքերուն մէջ : Յաճախ կը դարձնէ իր նայուածքները Լեւայի դաշտին

վրայ, և կը հառաչէ յիշելով իր պարտութիւնը :

Կեցած էր Փինզալ, կոթնած իր հայրեւուն ակնին : Իր գորշ մազերը՝ մեղմիկ կերպով շարժելով քամիէն՝ կը փայլէին գիշերուան նշույլներէն : Կը դիտէ Սուարանի խոր վիշալը, կ'ըսէ բարկերուն առաջինին. « Հնչեցու՛ր, Ուլլին, հնչեցու՛ր խաղաղութեան երգը : Զաղցրացու՛ր հոգիս պատերազմէն ետքը, որ պէս դի մոռնամ զէնքերուն շաշինը՝ որ կը հնչէ տակաւին ականջին : Թող հարիւր տալիզներ պատարաստուին և մոխրարեւ Լոկլինի թագաւորը : Անգամ մը ինծի հիւր եղաւ, թող չթողու մեր ափունքները՝ սրտին մէջ ուրախութեան զգացում մը չմտած : Երբեք ոչ մի մարդ չգատուեցաւ Փինզալէն տխուր հոգեով : Ոսկար, սուրս կը շանթահարէ մարտիկները պատերազմի ատեն, բայց անգամ մը որ յաղթութեան դուրս պարգեցի, կը ձգեմ օտուր, և կը նուիրեմ յաղթութեան տեսնուած բաժակը » :

Ահա թէ ինչ երգեց Ուլլինը :

Տրեմմըր կ'ապրէր մեզմէ շատ հեռու հին ժամանակներու մէջ : Ընկեր մերկներու, կը նստէր օր մը Հիւսիսային ալիքներուն վրայ : Լոկլինի ժայռերուն սպառնացող ծայրերը, և իր մշտապարզ անտաններուն թաւուանքներ՝ մէզերու մէջէն երեւցան անոր աչքերուն : Վար առաւ իր ճերմակ առագաստները, նեւ տուեցաւ ափունքը, և յարձակեցաւ անհեթեթ կիննի մը ետեւէն՝ որ կ'աւերէր Գուրմալի անստանները : շատ մարտիկներ փախած էին այն դարհուրիլ թշնամիին առջեւէն : Տրեմմըր՝ իր տեղովը գտնին տապալեց գահին :

Երբեք պետեր, վկայ անոր յաղթութեանը, պահածացուցին ուժն ու քաջութիւնը օտարական դիցազին : Լոկլինի թագաւորը կուշուք մը պատրաստեց, ուր հրաւիրեց և դեռատի Տրեմմըրը : Երբ օր տուեց կուշուքը, և այն մրցումին մէջ՝ որ վերջ պիտի տար այն հանգստին, Տրեմմըր ընտրեց գէնը :

Լոկլինի երկրին դիցազները՝ մէկիկ մէկիկ տեղի տուին անոր : Ուրախութեան բաժակը քամուեցաւ շուրջանակի, և ամէն կողմէ գլխատներ հնչեցին Մորուենի թագաւորին :

Չորրորդ օրուան արշալոյսին, Տրենմոր խառնեց իր նաւը ալիքներուն, և շրջեցաւ ափունքին վրան, սպասելով որ հովը՝ որ հեռու լեռներէն կը հասներ, գալորեցնէր ծովերուն հանդարտութիւնը:

Այն ատեն Գորմալի անտառներէն դեռաբուսիկ երիտաւարդ մը երեւցաւ, համակ զինավառ: Իր գեղեցիկ գիտակները դուրս կը ցատկեցնէին անոր ծիրանի ալաներուն փայլը: Բազուկները ճերմակ էին նման Մորուռնի ձիւնին: Անուշ ժպիտ մը կ'ազեւորէր իր աղուոր աչքերը:

Կը յատալէ զէպ ի Տրենմոր, և կ'ըսէ. «Կանգ առ, անուանի մարտիկ, կանգ առ. դուն չայդթեցիր Լոնուալի որդւոյն: Սուրս շատ անցաւմեք մարտիկներու վահանը մանրեց, և խոհեմ մարդը խոյս կու տայ աղեղիս սլաքներէն:

— Գեղեցիկ մարտիկ, պատասխանեց Տրենմոր, Լոնուալի որդւոյն հետ չեմ պատերազմիր: Բազուկդ խիստ տկար է. քաշուէ, և գնա հալածելու Գորմալի եղինիկները:

— Կը քաշուեմ, բայց կ'ուզեմ հետս տանիք Տրենմորի սուրը: և այն ատեն համբաւ շոնիրը՝ պիտի ցնծացնէ հայրերուն հոգիները: Խաղկափփիթ կոյսերը պիտի շրջապատեն ժպտելով Տրենմորի յայթոզը: Սիրոյ հատաչոնը պիտի արձակեն. պիտի զարմանան տէգիկ երկայնութեան վրայ՝ երբ զայն տանիմ հպարտութեամբ անոնց մէջ, և անոր երկաթը շողացնեմ արեւուն ճաճանչներուն:

— Դուն դեռ սուրս կամ տէգս չտարած, կ'աղաղակէ Մորուռնի թագաւորը զայրացած... մայրդ պիտի գտնէ զքեզ ցուրտ դիակ մը Գորմալի ափին վրայ. և ձգելով իր ցաւալին նայաւածքները ալիքներու տաքածութեան վրայ, պիտի տեսնէ իր որդին սպաննող մարտիկին նաւերուն հեռանալը:

— Տէգ պիտի չգործածեմ մա քեզի դէմ, յարեց անտառներու զուակը. տարիները դեռ բաւական ուժ չառէին բազուկիս՝ զայն վերցնելու: Բայց սլաքներու սորվեցան հեռուէն ծակել թշնամին:

Ձէքերուդ վերաբը հանէ, դուն համակ երկաթապատ ես. ահա, նախ և առաջ ես

զայն գետին կը ձգեմ: Արձակէ արդ նիւզակդ, ո՛վ Մորուռնի թագաւոր:

Տրենմոր, անոր մտիկ ընելու ատեն, կը դիտէր չընապաղեղ օրիորդ մը. Լոկլինի թագաւորին թոյրն էր ան. տեսած էր ան օտաւախան դիւցազնը Գորմալի պալատին մէջ. և իր սիրտը վառուած էր սիրով Մարդասպան զէնքը կ'իշխայ Տրենմորի ձեռքերէն. կը կարմրի, գետին կը խոնարհէ իր շլացած նայաւածքը, վասն զի վարդափփիթ կոյսը գեղեցիկ էր նման ճառագայթին՝ որ կը զարնէ յանկարծակի քարանձախ զաւակներուն աչքին, երբ դուրս կ'ելլեն իրենց թաքստոցն՝ մինչ արեւը կը հրդեհէ հորիզոնը, և կը փակեն կիսովին՝ անոր պայծառութիւնէն վերաւորուած իրենց աչքերը:

«Մորուռնի պէտք, ըսաւ օրիորդը, թոյլ տուր ինծի որ նաւիդ վրայ փնտնեմ իմ ապաւէնս, հեռու կորույթի հալածումներէն. իր ոէրը կ'անարեղի զիս, վասն զի միջին է ան նման փոթորիկ. և այդ վայրագ մարտիկը կը հրամայէ տառն հազար տէգերու:

— Ապահով եղիր, ըսաւ քաջակորով Տրենմորը. ապաստանէ՛ իմ հայրերուն վառ հանին ներքեւ. ինչ փոյթ թէ տասը հազար տէգեր ունի կորույթ, ոչ ոք պիտի տեսնէ իմ անոր առջեւէն փախչիլս:

Ամբողջ երեք օր սպասեց քաջը՝ ափին վրայ, իր փողը հնչեցուց բլուրները՝ ի նշան մարտի. բայց կորույթ չերեցաւ երբեք. այն ատեն Լոկլինի թագաւորը իջաւ ծովուն եզերքը, և Տրենմորը կոչուներ մը հրաւիրեց, և անոր կնոթիւնն տուաւ չընապաղեղ խիւբակին:

«Սուրան, ըսաւ Փինդալ, քու ազնիւ արիւնդ կը հոսի թշնամիիկ երակներուն մէջ. Մեր երկու ազգաստեղծները պատերազմեցան յաճախ միեւնոյն դրօշին տակ. փառասիրտութիւնը զանոնք մրցակից բռա իրարու: Բայց շատ աւելի անգամներ փոխադարձ հանդէսներ տուին անոնք իրարու, և խաղաղութեան օրերուն մէջ պատկեցին բարեկամութեան բաժակը... Մ'ն, ուրեմն, թող ուրախութեան նշոյլ մը լուսաւորէ տխուր դէմքդ, ուշ դիր մեր սաւեղներու գաշխակութիւններուն. նախ-

ճիւղներու դաշտին վրայ փայլեցաւ քաջութիւնը, ինչպէս կայծակին փայլանքները ծովերու անդունդներուն վերեւ։ Զայնպ կը հնչէր տասր հազար մարտիկներու աղաղակին նման՝ պատերազմի ատեն։ Կ'ուզէս մեկնիլ վազը նաւերու վրայ, ո՞վ արժանաւոր եղբայր Ազատեանի կայի։ Փեղի բնծայ կ'ընեմ ազատութիւնը՝ այդ գեղապան Օրիորդին յիշատակին համար։ Տեսայ որ քու արցունքներդ կը խառնուին այս դժբախտին տրեան հետ։ Մտաւորոյի պաշտօնին մէջ, և երբ իմ սուրս՝ անոր վրէժը խնդրելու համար՝ թափեց տրեան փառանքներ, քեզի խնայեցի։ Պատերազմ կ'ընտրես։ Ընտրութիւնը քեզի կը թողում, ինչպէս քու հայրերը թողուցին Տրեմմորի։ Կ'ուզեմ որ քաջութիւն դուն այս փառքերով շողողուն երկրէն, ինչպէս արեւը՝ իր մանեւուն վրայ։

— Այ, Մորուքնի թագաւոր, ոչ, աչ չ'ուզեր Սուրան պատերազմիլ քեզի դէմ։ Տեսայ զքեզ Մտաւորի պաշտօնին մէջ, և գրեթէ ինծի հասակակից էիր։ «Երբ, կ'ըսէի ինքն իրեն», Երբ պիտի կարենամ տէգ ճոճել միեւնոյն զօրութեամբ՝ ինչպէս աղնուական Փինգալը»։ Անկէ ի վեր պատերազմեցանք Մալմորի ժայռերուն պարեւանիւն վրայ։ Յետոյ ալիքները նաւերս դէպ ի երկրի մշեցին, և դու հոն ինծի ասպնջական կոշտնք տուիր։ Մալմորի պատերազմէն աւելի՝ պանծալի կոխ մը եղաւ ան։ Բարդերը պիտի փոխանցեն ապագայ դարերուն՝ յաղթողին անունը։

«Մտիկ բըէ, ո՞վ Փինգալ, Լոկլինի նաւերէն շատեր կորսնցուցին իրենց մարտիկները, ընդունէ՛ այս նաւերուն պարզեւը, և Սուրանի բարեկամ եղիր ընդ մշտ։ Եւ երբ քու զաւակներդ գան դէպ ի հին աշտարակները Գորմալի, հանդէսներ պիտի տամ պատրաստել, և ձեռացեալ պատեւազմներ պիտի պարզեն՝ ի պատիւ իրենց մարտիկներէն ընտիր ընտիրները։

— Փինգալ, յարեց թագաւորը, պիտի չընդունի բնաւ նաւ ու երկիր, իմ թագաւորութիւնս և իմ ընդարձակ անտառներս կը բաւեն ինծի։ Դարձիր Ուլկիանոսի ճամբուն վրայէն՝ ազնիւ եղբայրդ Ազատեանի կայի։

սուր սպիտակ առաջասաները նպաստաւոր հովերուն, և թող մերձաւոր արշալոյսը տեսնէ՝ նաւարկելը դէպ ի Գորմալի անտառները։

— Հանդէսներու թագաւոր, յարեց Սուրան, խաղաղութիւն և երջանկութիւն վեհանձն հոգալի։ Ընդունէ՛ ձեռքս ի նշան բարեկամութեան։ Թոյլ տուր, ո՞վ Փինգալ, որ բարեբոլ լան հաւատարապէս բոլոր մարտիկները որոնք մեռան։ Թող Երիւի երկիրը՝ ապաստանաւորան մը ընծայէ Լոկլինի գաւառներուն, և անոնց գերեզմանին վրայ անկուած քարերը քարոզեն իրենց համբաւը, որպէս զի, ապագային մէջ, Հիւսիսի զաւակները կարենան ճանչալ այն տեղերը՝ ուր իրենց հայրերը պատերազմեւ են։ Որոշող մը, կ'ովքնած անոնց գերեզմանին մամուտին՝ պիտի բռնէ. Հոս պատերազմեցան Փինգալ և Սուրան, անոնց գերեզմանին վրայ։ Եւ մեր փառաւոր անունները պիտի կտրեն անցնին դալիք դարերը։

— Սուրան, ըսաւ Մորուքնի թագաւորը, մեր փառքը այսօր իր հաւատարմ չունի։ Բայց պիտի անցնինք մենք, աւաղ, երազի մը պէս։ Ըլութիւնը պիտի թագաւորէ օր մը այն դաշտերուն մէջ՝ ուր մենք պատերազմեցանք. մեր գերեզմանները պիտի ծածկուին մացառին տակ, և որոտողը պիտի չգիտնայ մեր հանգչած անդերը. մեր անունները պիտի ապրին բարդերու երգերուն մէջ, բայց մեր բազուկներուն ուժը պիտի անհետանայ։

«Օոսիան, կարրիլ, Ուլկին, լերան ոգիներուն սիրելի բարդեր, գիտէ՛ք դուք պատմութիւնը այն դիւցազներուն՝ որ չկան այլ եւս. հռչակեցէ՛ք մեռած դարերուն շահասակութիւնները. կախարհեցէ՛ք ձեր երգերով գիշերաւան երկայնութիւնը, և թող արշալոյսը՝ իր դարձին՝ զմեզ տակաւին ուրախութեան մէջ գտնէ»։

Այսպէս խօսեցաւ Փինգալ, և, հնազանդ իր ձայնին, երգեցինք մենք, և հարիւր առախղ կ'ընկերանար մեր երգերուն։ Սուրանի սխուր դէմըը պայծառացաւ. այսպէս կը փայլէ լուսնին սկաւառակը, երբ ամպերը՝ պատռելով իրենց քողը, կը թողուն դայն երկինքին մէջ հանդարտ և արծաթափայլ։

«Կարբիլ, բոսա փինդալ յանկարծակի, ֆէր է կուկուլլին Սիմոյի քաջարի որդին՝ Տուրայի մութ քարանձաւին մէջ քաշուեցաւ յաւիտեան :

— Այս, պատասխանեց Կարբիլ, կուկուլլին պատկած է Տուրայի անձաւին մէջ. իր արիւնեւրանդ ձեռքը ձգեց ահաւոր սուրբ, և իր մտածումը կը հծծէ իր պարտութեան յիշատակով. Վիշտը կը պատէ այն դիւցազին հոգին: Եր գրկէ ան՝ իր այնչափ անգամ թշնամի արիւնով կարմըրցած սուրբ, կ'ընծայէ զայն փինդալի՝ իբր ժառանգութիւն իր յաղթանակներուն: Առ այս սուրբ, ո՛վ փինդալ, և սուր անոր իր փառքը որ անհետացաւ նման թեթեւ շողիին՝ զոր կը վառեն խոնաւ մառախուղներով Ուլիխին հովերը:

— Ո՛, պիտի չառնեմ երբեք կուկուլլինի սուրբ: Ընէ իրեն որ կը պատուեմ անոր քաջութիւնը, և իր համբաւը պիտի չկորսուի յաւիտեան: Տեսանք հազար յաղթուած դիւցազններ՝ որոնք բարձրացուցին իրենց յաղթութեան նշանները պատերազմեան բոլ պաշան մէջ:

«Փարատէ՛ տիրութիւնդ, ո՛վ Սուարան: Պարտութենէ մը աւելի կ'ապրի փառքը: Արեւը կը ծածկէ երբեմն իր ճառագայթները հարաւային ամպի մը մէջ. բայց իսկոյն կը տարածէ վարձեալ բոլոր իր ճաճանչները բլուրներու կանաչութեան վրայ:

«Գրումալ կոնայի պեսն էր. պատերազմ կը փնտռէր ան ամէն ափսունքի վրայ: Արեան ստեղծանքը կը վառէր անոր եռանդը, զէնքերու շաշիւնը տխրոթիւլ էր անոր պականջին. օր մը իջաւ ան իր մարտիկներով Կրակայի ծովեզերքը:

«Այն երկրին թագաւորը դուրս ելաւ անստան՝ ուր կ'ընէր իր ուխտերը Զօրութեան Քարին, Բրունկոյի շրջանակին մէջ:

«Գեղեցիկ կոյսի մը ստացումին համար էր որ այն դիւցազնները պատերազմեցան կատաղօրէն: Այն երիտասարդ գեղեցկութեան համբաւը այնքան մեծ էր, որ Գրումալ բոլորից կամ առեւանդել զայն և կամ մեռցընել: Երեք օր տեւեց պատերազմը, չորբորդին՝ Գրումալ յաղթուեցաւ և շղթայի զարնուեցաւ:

«Յաղթողը հեռու գրաւ զայն իր բարեկամներէն, Բրունկոյի սարսափելի շրջանաւ կին մէջ. ուր կը պատմեն թէ ուրուականները վարհուրելի կերպով կ'ոռնային ահաւոր քարին շուրջը. բայց այն անպունդէն աղաւթեցաւ Գրումալ և երեւցաւ աւելի փառաւոր: Խնկան բոլոր իր թշնամիները իր հարուածներուն տակ, ինչպէս հունձքի հասկեր, և Գրումալ նշանաւոր եղաւ քան երբեք:

«Հին պատահարներու երգիչներ, հնչեցուցէ՛ք օղը դիւցազններու զովեստներով խաղաղեցէ՛ք հոգւոյս յուզումը անոնց քաջագործութիւններուն վէպովը, և Սուարանի սրտէն աքաղեցէ՛ք տխրութիւնը»:

Փինդալ և Սուարան կը պառկին Մորայի բլրան վրայ. հովերը կը փչեն անոնց շուրջը: Հարիւր ձայներ միանգամայն կը բարձրանան, հարիւր տաւիղներ կը հնչեն ի պատիւ անցած վարերու դիւցազններուն:

Երբ ականջս պիտի լսէ նորէն բարդերուն երգերը: Երբ պիտի բարախէ սիրոս ուրախութեամբ, Հայերեւոս շահատակութիւններուն վէպովը: Տաւիղը չի հնչեցընէր այլ ևս Սինայի անտառները: Կոնայի բլուրը ալ չի պատասխանէր բարդերու նուագներուն՝ կը ննջեն անոնց դերեզմանին մէջ դիւցազններուն հետ, և համբաւը համբացած է Սուրուների անապատներուն մէջ:

Արդէն առաւօտեան նորածագ լոյսը ծայր կու տայ արեւելքէն և կը սկսի ձերմրկեցնել Կրումայի գորշ գլուխը. Սուարանի փողը լսելի կ'ըլլայ Լինայի պաշտին մէջ. իր մարտիկները կը հաւաքուին անոր շուրջը: Տխուր և լռիկ, կը մտնեն իրենց նստելու Ուլլինի հովերը կ'ուռեցնեն անոնց առագաստները ու կը ծածանին Ուլիխնոսին վրայ:

«Փիլլան, և զու Հոկոյ, կանչեցէ՛ք, ըսաւ փինդալ, կանչեցէ՛ք իմ ցատկըսուն գամփոններս, Բրաննոն և սէգ Լուսթըր Բայց, աւաղ Հոկոնոն ոչ եւս է: Որպեակս կը հանգչի մահուան անկողինի վրայ: Փիլլան, փերցուս, առէ՛ք փինդալի եղջերեայ փողը. թող անոր ձայնին՝ նետուին որսորդները, և եղջերիկ կայսրէ իր թաքստոցին մէջ լինին և գերբը»:

Փողը կը հնչէ անտառներուն մէջ. Մո-

բուննի մարտիկները կը մեկնին . հազար թիթեւ գամփոռներ կ'երթնան առջեւէ, ամէն մէկ գամփոռ այծեամ մը կը բռնէ. երեք հատ որս կ'ըլլան իրանոյի : Սոյն հաւատարիմ շունը՝ ուրխացընելու համար իր տիրոջ սիրտը՝ անոր առջեւ կը բերէ զանոնք շնչաւ սպառ . բայց, դժբախտաբար, անոնցմէ մէկը կը մեռնի Հոփնոյի շիրմին վրայ :

Այն ատեն փինգալի ցաւը կը նորոգուի . կը նշմարէ ցուրտը և անշունչ քարը՝ որուն ներքեւ կը հանգչի երեսաստալդ մարտիկը, որ միշտ որսորդներուն զուլը կը տեսնուէր :

« Այս պիտի չըլլես դուն, որդեակ իմ, տունակից ըլլալու մեղի : Քիչ ատենէն պիտի ծածկուի գերեզմանդ խոտին բարձրութեան տակ : Ապիկարը պիտի անցնի քարիկ վրայէն, և պիտի չիմանայ թէ դիւցազի մը հանդուստարանն է այն : Օստիան, փիլլան, զաւակներս, և դու Գօշ, անվեհեր մարտիկ, ելլենք զէպ ի Տուրայի քարանձաւը . փնտռենք քաջարի կուկուլլինը, Տուրայի պալատն է այն : Ընդարձակ ամայութիւն մը դարձեր է : Հանգչենքու թագաւորը ընկճուած է լիշտերէ, և իր սրահները անապատ են դարձեր . երթանք միտիթարենք կուկուլլինը, և մեր ուրախութիւնը անոր հոգւոյն մէջ անցընենք : Բայց, փիլլան, ինքը չէ՞ սա բլրան վրայ նշմարածս, թէ ծուխի սիւն մըն է : Կրօմլայի հովը աչքերուս վրայ կը փչէ, և թոյլ չի տար ինձի որ բարեկամս զանազանեմ :

— Փինգալ, պատասխանեց փիլլան, Սեմոյի որդին է . առաջ կու գայ տխուր և նսեմ, ձեռքը սուրին վրայ : Բարեւ պատերազմի զաւակ, դիւցազն՝ որ վահանները կը խորտակես :

— Բարեւ փիլլան, յարեց կուկուլլին, բարեւ և ձեզի Մորուենի զաւակներ : Փինգալ, թու ներկայութիւնդ զիս ցնթովածամբ կը լսեմ . Կրօմլայի վրայ թափառող սրսորդը նուազ հաճոյքով կը տեսնէ ամպերուն մէջ աստղը որուն բացառկայութիւնը զինքը կը տիրեցնէր : Քու զաւակներդ՝ Նոյնքան կայծակնացայտ աստղեր են՝ որ կը հնուելն ընթացքիդ և կը շողան պատերազմներու մէջ : Այսպէս չտեսար դուն զիս, ո՞վ փինգալ, երբ կը զառնայի անապատի պատերազմէն, երբ

Ալշարահի թագաւորը փախաւ առջեւէս, և խաղաղութիւնը բերի մեր բլուրներուն վրայ :

— Կուկուլլին (բաւ կոնան, մարտիկ անփառունակ), կը պարծէր մեզի միշտ քաջութեանդ վրայ . ուր են այն շահատակութիւններ որ նպատուցին թու զէնքերդ : Ինչո՞ւ կ'որեցնեք անցանք Ուլիխոսի դաշտերը՝ տկարութեանդ օգնելու համար : Փախիր, և զնա ծածկելու ցաւդ քարայրիկ մէջ, մինչ կոնան կը պատերազմի տեղի : Զգէ՛ վար այդ պաղպաղուն զէնքերը . տուր ինձի, Երինի ապիկար մարտիկ :

— Երբեք, յարեց Սեմոյի որդին, երբեք չփորձեց ոչ մի դիւցազն՝ խիչ կուկուլլինի զէնքերը . և եթէ հազար մարտիկներ զայն փորձէին, իրենց բոլոր ջանքերը զուր պիտի ըլլային : Յանձնապաստան երիտասարդ, ես երբեք իմ ցաւս չծածկեցի քարայրի մը մէջ՝ ցորչափ կ'ապրէին Երինի մարտիկները :

— Լու՛, երիտասարդ, բաւ փինգալ, կուկուլլին զարհուրելի է պատերազմներու մէջ, և հոչակաւոր Մորուենի անապատներուն մէջ : Այո, ինիսփէլի պետդ, ես յաճախ լսեցի թու քաջաործութիւններու պատմութիւնը : Պարզէ՛ հովին նաւերուդ ճերմակ առագաստները, և նաւէ դէպ ի Մառախուղներու կղզին, ուր հաւատարիմ ա՛մուսինդ կը սպասէ դարձիդ : Բրազելա, արտասուածոր աչքերով, կը կոխէր ժայռի մը . հովերը կը խաղան իր երկայն մագերուն մէջ, և կը յայտնեն իր ձիւնեղէն ծոցը : Ականջ կը դնէ ան դիւերուան հովերուն, լսելու համար նաւաստիներուդ երգերը, և տարիղիկ հեռաւոր գառգիւնները ծովերուն վրայ :

— Ի զուր է անոր յոյսը . կուկուլլին երբեք պիտի չտեսնէ Դոնոսկարի զաւառը : Ինչպէս պիտի կարենայ տեսնել Բրազելան, և ցաւցընել անոր հոգին : Մինչեւ հիմայ, ո՞վ փինգալ, միշտ յաղթող եղած էի :

— Եւ պիտի ըլլաս տակաւին, յարեց փինգալ . կուկուլլինի փառքը պիտի տարաւ . ծուխ՝ Կրօմլայի ծառերուն ուժեղ ուղէշներուն նման... Ուրիշ պատերազմներ կը սպասեն քեզի, և մէկէ աւելի անգամներ բազուկի մա՛հարեր պիտի ըլլայ թշնամին... Ոսկար,

երն այնքանով, և խնջոյքը պատրաստէ, Ուրախանանք վտանգէն վերջը, և մեր բարեկամները մասնակից ըլլան մեր ցնծութեան . . . » :

Նստանք փնդալի հանդէսին, երգելով խաղաղութեան երգը: Կուկուլլինի հոգին կանգնեցաւ իր բնկումէն իր բազուկը գտաւ իր կորովը, և զուարթութիւնը երեցցաւ զէմբին վրայ:

Ուլլին երգեց. Կարիւլի անուշափ շնչանքը գլխիցէն արձագանգները: Խառնեցի, երբեմն երբեմն, ձայնս՝ մեծարելի բարկերուն ձայնին: Երգեցի այն պատերազմները՝ որոնց մէջ պատերազմած էի յաճախ...

Բայց, աւաղ, ուրա զասարկ կը մնայ այսօր. ի՞նչ առաջին քաղաքործութիւններս անհետացան. թաղածից, լքուած, կը նստիմ միայնատեան մէջ, բարեկամներու շիրմին վրայ:

Այսպէս անցաւ գիշերը պատերազմի վէպերով, և առաւօտն զմեզ ուրախութեան մէջ գտաւ:

Փինդալ կ'իլէ և կը ճօճէ իր փայլակնայտ տեղը: Կիջնէ զկայ ի Լինայի դաշտը. իրեն կը հետեւինք: « Պարզեցէ՛ք առաքասաներս, կ'աղաղակէ Մորուհին թաղաւորը, և օգտուինք յաղթակ հովերէն »:

Երգելով մեր նաւերը կը մտնենք, և, ծոնելով մեր թիկերուն առիկ գառն ալիքները, կը նաւենք՝ յաղթական՝ զկայ ի հայրենական ավազները:

Թարգմ. Հ. ԱՐՄԵՆ ԴԱՅԻԿԵԱՆ

ՏԱՐՎԻՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

DARWINISME

ԻՆԴՐՈՑՍ ԷՈՒԹԻՒՆՆ

Կ'են ԱՐՄԵՆ օրերները և այն պայմանները՝ որոնց մէջ կ'ենալ առաջ կու գայ ուսումնասիրեցին Այսպէսով ինդրոն մէջ: Եւ Այսպէսով մտնեց և Այսպէսով ինդրոն մէջ բացատրուած հիմնարկութիւնները և իրողութիւնները՝ իրարու հետ միացնելով, այս հիմնարկութիւնը կ'ունենանք, այսինքն՝ թէ, ի պէտքս, եր-

բօր երգիրս պաղեցաւ և ովկենանքն ծանկեցին զինքը, և այնպիսի իրակի մէջ մէջ մտաւ՝ որ կ'ընար կենդանի էակներ կրել վրան և մտեցանել զանոնք, այն առեւ Աստուծոյ իրեն ամենակարգ զօրութեամբ ունիւցեց առաջին հիմնարկը: — Աստուծոյ, կ'ընենք, ստեղծեց առաջին հիմնարկը. որովհետեւ, ինչպէս Այսպէսով ինդրոն մէջ լինին ապացուցներ, միայն բնութիւնը անկարգ է կենսական շարժում տալու հանդէս կամ անկենդան Նիւթին:

Բայց կենսաբ. հազարաւոր ձեւեր կ'առնու: — Նյախ և առաջ՝ երկու, այսինքն, քուստիան և կենդանական թաղաւորութիւններու կը բաժնուի:

Բուսականներու մէջ կան զանազան նախադրեցի՝ որոնց մէջ իրարմ ամենամեծ տարբերութիւններ կը տեսնուի, միարթիկ լուծն (algue) սկսելով մինչեւ կաշիէն վրայ կը տեսնենք բուսական կենսաբ. բազմա. մասնութեան (complication) առէն աստիճաններով, այսինքն՝ ստորագրէն աստիճանի բոլոր ամենապարզ է, վերնագրէն աստիճանի՝ բազմամասն է: և այդ ի՞նչ ցուցնէ թէ յառաջդիմական զարգացում մը կայ բոլորում մէջ:

Կենդանիներու մէջ ալ կը նշմարենք նոյն իրարմ տարբերութիւնը և նոյն յառաջդիմական զարգացումը: Մանրալուծ կամ ֆուսուր (infusoire) մը՝ ամենապարզ կազմութիւն ունի, բայց աստուոր կենդանույ մը կազմութեան մէջ ամենամեծ իմաստութիւն կը փայլի:

Ուրեմն վերոյիշեալ երկու զանազան թաղաւորութիւններու մէջ կան քաղաքական տեսակետեր: — Ուսկից՝ առաջ կ'են այն տեսակները. Արդեւ Աստուծոյ ինքն ուղղակի առեւ իւրաքանչիւրը կազմէր է, քե տարին կենդանի հախմէսը (protoplasm) ինքնին ստեղծէր է՝ ֆիզիքական զօրութիւններու միակ աղբն. ցոյրեմանք՝ այսպէս ցեղեցիկահիւս ձեւեր կամ տիպարներ: Ահաւորիկ այս և համառօտ կերպով ներկայ ինդրոյս էութիւնը: — որուն լուծումն տալու համար՝ երկու իւրարու հակառակ գրութիւններ կան, որ են Արարչագործութեան (créationisme) և Բարեբերման կամ Տարվական (évolution) գրութիւնները:

Ա. — Արարչագործութեան պաշտպաններն ապացուցուած հիմնարկութիւն կը համարին՝ թէ տեսակներն անփոփոխ են և այն տեսակները կը նկատեն իրեն անփոփոխ նախադրեցի: Աստեղ զաղափարով Աստուած մի առ մի ուղղակի կազմէր և այս տեսակները, նոյնափ ստեղծել գործողութիւններով, որչափ որ են տեսակները:

Բ. — Բարեբերման կամ Հասարակաց սերնդեան գրութիւնը՝ տեսակներու մէջ գործարարուոր ստեղծականութիւն (plasticité) կը զնէ, այսինքն, տեսակներն կառուցութիւն ունին իրենք իրենցմէ առաջ գալու և զարգանալու: — և ապա նոյն տեսակներուն քաղաքական պէս անփոփոխ ըլլալը չընդունին, և զանոնք կը համարին՝ իրենք միեւնոյն հասարակաց արմատէ ելած, առաջ եկած զանազան ճիւղեր: — Այս գրութեան պաշտպանները երկու դասի կը բաժնուին: — ա. ոմանք կը պնդեն՝ թէ տեսակներն կազմուել են՝ Արարչի Աս-